

Jaromír K r š k o (Banská Bystrica)

RUDOLF KRAJČOVIČ: ŽIVÉ KRONIKY SLOVENSKÝCH DEJÍN SKRYTÉ V NÁZVOCH OBCÍ A MIEST. Literárne a informačné centrum, Bratislava 2005, 230 s.

Neutíchajúca publikačná aktivita univerzitného profesora Rudolfa Krajčoviča priniesla koncom roka 2005 na knižný trh veľmi zaujímavú a pútavú publikáciu pod názvom *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*.

Živými kronikami našich dejín sú názvy mnohých slovenských obcí, chotárov, dnešných mestských častí. R. Krajčovič približuje čitateľovi veľmi pútavou formou etymológiu týchto toponým. Monografia syntetizuje celoživotný vedecký záujem autora o problematiku historickej onomastiky, presnejšie historickej ojkonomastiky. Mnohé výklady publikoval vo vedeckých zborníkoch z domácich i zahraničných konferencií, o mnohých výkladoch diskutoval so svojimi kolegami, doktorandami i študentami.

Autor, ako zanieteny historik jazyka, usporiadal jednotlivé výklady chronologicky a podľa tohto princípu ich rozdelil do niekoľkých kapitol. V úvodnej časti sa môže čitateľ zoznámiť s výkladmi názvov, ktoré na našom území zanechali Kvádi a Rimania. Keďže ide o najstaršie dejiny nášho dnešného územia, vplyvy predslovanských etník sa podľa R. Krajčoviča dochovali v názvoch najväčších slovenských riek a pohorí. Jazyk germánskych Kvádov ovplyvnil dnešné pomenovania

riek *Váh*, *Dudváh* a *Hron*. Autor sa pri výkladoch týchto hydroným priklonil na stranu viacerých autorov z minulosti (E. Schwarz, V. Šmilauer, B. Varsik...), hoci tieto názory popierajú slovansko-slovenský etymologický základ, ktorý prezentuje napr. Š. Ondruš. R. Krajčovič zároveň potvrdzuje slová B. Varsika, že naši predkovia sa určite museli stretnúť s predchádzajúcim obyvateľstvom aj v oblastiach iných tokov, ako tomu bolo pri dolnom toku Hrona a od týchto etník prevzali názvy týchto riek. Pretože v blízkosti ústia Hronu sa vlievajú do Dunaja aj *Ipeľ* a *Váh* a dolné toky slovenských riek „sú na prvý pohľad pre Slovanov nejasného pôvodu, kým názvy tých stredných a menších riek, ktoré Slovania už neprevzali od predslovanského obyvateľstva, sú zväčša jasného slovanského pôvodu.“¹⁾

Novátorské prístupy v interpretácii niektorých slovenských ojkónym, oroným a hydroným – napr. pomenovania riek *Nitra*, *Ipeľ*, *Rimava*, obcí *Sabinov*, *Nenince* i názvy pohorí – symbolov slovenskosti – *Tatra*, *Matra*, *Fatra* súvisia podľa R. Krajčoviča s pobytom rímskych légii na našom území. Aj pri výklade oroným *Tatra*, *Matra*, *Fatra* autor polemizuje najmä s interpretáciou Š. Ondruša. Celá kapitola však začína výkladom názvu *Laugaritio* – rímskeho označenia neskoršieho Trenčína, dochovaného na trenčianskej skale. R. Krajčovič jednotlivé názvy neinterpretuje „sucho“ – len na základe jazykových dôkazov, ale argumentuje aj poznatkami archeológie, pokúša sa zachytiť atmosféru tej doby, zmýšľanie ľudí, ktorí svoje myšlienky pretavili do dochovaných názvov. Všetko toto svoje vnímanie podáva autor esejizujúcim štýlom, v ktorom nezaprel aj málo známou stránku svojej osobnosti – básnika.

V súvislosti s interpretáciou názvu *Laugaritio* však možno polemizovať s autorovou poznámkou, že týmto názvom označovali Rimania cestu, ktorej „cieľom mohol byť aj vzdialenejší kúpeľný areál v okolí Turčianskych Teplíc so záznamom *Teplíc* v r. 1394...“ (s. 18). Tento „cieľ“ sa nám zdá príliš vzdialený od Trenčína. Do úvahy by prichádzali teplé kúpele (*teplíce*) dnes označené ako Trenčianske Teplice, prípadne (predsa len bližšie) Rajecké Teplice.

Tematiku Veľkej Moravy približuje R. Krajčovič v ďalších kapitolách, v ktorých prechádza od historicky známych udalostí – vzniku Nitrianskeho a Moravského kniežatstva, ich zlúčenia a vytvorenia Veľkomoravskej ríše, výbojov Svätopluka až po spravovanie tohto štátu. Tieto udalosti autor vysvetľuje prostredníctvom dochovaných osadných a terénnych názvov, medzi ktorými zaujmú najmä názvy dokazujúce Svätoplukove výboje do Panónie (ojkonymá typu *Moravce*, *Moravania*, *Moravany*, *Morava*), obranné systémy, ktoré vybudoval Svätopluk najmä na vtedajšej západnej

¹⁾ B. Varsik, *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí. Príspevok k etnogenéze Slovákov*, Bratislava 1990, s. 7.

a juhozápadnej hranici a sústava hradov a pevností motivovaných historickou apelatívnou lexikou (*Vyšehrad, Bojovec, Blatnohrad, Turgrad, Mšengrad...*) alebo menami slovanských veľmožov (napr. *Bezprem, Bezrad, Braslav, Myslen, Božen, Pošen, Bačemir, Bolerad, Mojtech, Bogdan, Bezded, Neded, Predmir, Budęta, Luborek, Sebeslav, Tvrdomest, Jarodan, Kazimer, Trusimer, Robeslav, Maleta, Pribęta, Goleta, Dobęta, Trębęta, Dobrogost, Kazimer, Božetęch, Zbygnev...*). Sústavu obranných a správnych hradísk rozdelil do viacerých oblastí – centrálna časť veľkomoravského veľmoža, oblasť malých Karpát, okolie Nitry, dunajská cesta, ipeľská cesta..., pričom tieto analyzované oblasti výborne dopĺňajú prehľadné mapky. R. Krajčovič tu spojil geografickú analýzu, historickú ojkonomastiku a archeológiu. Analýza desiatok hradov, hradísk a pevností dokladá pravidelné rozloženie strážnych (a samosprávnych) jednotiek, ktoré medzi sebou navzájom komunikovali. Ide o doklad vysokej prepracovanosti štátnej správy našich predkov, ktorú potom prevzali aj prichádzajúce maďarské kmene. Neskoršie maďarské prevzatia praslovanských názvov a prirodzené jazykové zmeny po 10. storočí zároveň nepriamo poukazujú na hustotu slovenského osídlenia – napr. osadný názov *Galanta* (z psl. *Goleta*) sa vyvíjal v maďarčine, pretože etnicky prevládlo maďarské obyvateľstvo, ale iné názvy, napriek obsadeniu staromaďarskými kmeňmi, si zachovali slovanský charakter na neskôr sa vyvíjali podľa zákonitostí slovenčiny. Rozloženie jednotlivých slovanských hradísk dopĺňa R. Krajčovič prehľadnými mapkami.

Analýza historickej toponymie typu *Moravce, Solár, Solišče, Solka, Solník, Morava* presvedčivo dokladá dôležitú obchodnú soľnú cestu vedúcu zo Sedmohradska na Veľkú Moravu, ktorej existenciu spochybňuje najmä maďarská historiografia. Krajčovičove doklady zároveň podporujú výklad hydronyma *Slaná*, ktorú reprezentuje najmä B. Varsik, že názov bol motivovaný soľnou cestou a nie slanosťou vody (porovnaj staršie výklady – napr. Šmilauer, Györffy, Forstinger). Ojkonymá typu *Moravce, Morava* na začiatku a konci tejto obchodnej cesty dokazujú, že obranou tohto cenného nákladu boli poverení veľkomoravskí bojovníci, čo zase vyvracia motiváciu z maďarského apelatíva *sojó* (to z *só folyó*).

Hospodársku vyspelosť Veľkomoravskej ríše dokladajú početné názvy tzv. služobníckych osád, ktorými sa R. Krajčovič zaoberá niekoľko desaťročí. Prvotnou motiváciou týchto osadných názvov bolo apelatívne pomenovanie jednotlivých remesiel, resp. ich nositeľov – *grnčári, tesári, štitári, moňári, zlatníci...*

Predkresťanský pohanský kult tak isto poznačil viaceré slovenské pomenovania osád. V týchto názvoch analyzuje R. Krajčovič staré slovanské apelatíva *božec, deva, diva, kap, kapyňa, leles, leľ, modla, šarkan, mogyla, vrakun* a ďalšie. Na eliminovanie pohanského kultu sa popri týchto (pohanských) miestach neskôr zakladali obce patriace cirkvi (napr. *Podunajské Biskupice*) alebo kláštory, kostoly (pri pohanskej osade *Modly* pri Martine bol postavený kostol zasvätený svätému Martinovi, z čoho neskôr vznikol pôvodný názov *Turčiansky Svätý Martin*) a podobne. Autorove

doklady opozitných pohansko-kresťanských názvov podporujú jeho závery o motivácii názvov osád pohanským kultom, ktoré mali byť neskôr (po upevnení kresťanstva v ranofeudálnom Uhorsku) eliminované cirkevnými stavbami, cirkvi patriacimi osadami a podobne.

Dôležitou kapitolou Krajčovičovej „kroniky“, ako svoju pútavú knižku miestami sám nazýva, sú svedectvá o bojoch prichádzajúcich maďarských kmeňov so slovanskými obrannými hradiskami. Aj pri tomto výklade postupuje autor systematicky – podľa smeru postupujúcich Maďarov – od Poiplia, cez podunajskú cestu až po dnešnú Bratislavu. Cenným vkladom do výkladov historickej ojkonymie je Krajčovičova interpretácia osadného názvu *Krtíš* – „podľa najstarších dokladov reálnejšie by bolo názvy vysvetliť z maďarského apelatíva *kurtos* s významom trubač, prípadne kto niečo signalizuje hlasom trúby a podobne“ (s. 126). Do úvahy by však prichádzala aj motivácia etnonymom *Kürt* – podľa pomenovania jedného zo staromaďarských kmeňov. Živé kroniky miestnych názvov pochádzajúcich z pomenovaní bojových maďarských kmeňov sú svedectvom spôsobu boja – obkľúčiť a potom vojensky poraziť strategicky dôležité územie – podľa úvah R. Krajčoviča to bolo v oblasti dnešného Veľkého Krtíša (obkľúčenie dvorcov Trebegosť a Budislav), v oblasti dolného Hrona, Nitry (obsadenie priestoru Branč), v oblasti brodov pri Šali a veľký oblúk kmeňa Magyar pri hrade Braslav, pri ktorom napokon „podľa premyslenej vojenskej taktiky sa staromaďarské vyzbrojené posádky presunuli bližšie k Braslavovmu hradu a obkolesili ho. Roku 907, ako je známe, svoju taktiku dovedli do konca víťaznou bitkou nad bavorským vojskom v blízkosti Braslavovho hradu.“ (s. 130). Maďarské vojenské posádky na našom území v počiatkoch zároveň chránili novoprichádzajúce maďarské civilné obyvateľstvo.

Poslednú tretinu knihy R. Krajčoviča tvoria doklady a rozborý apelatívnej lexiky súvisiacej s vtedajšou feudálnou štátnou správou. Autor približuje čitateľovi známu i menej známu lexiku našej minulosti a potom dokladá, kde je táto lexika dochovaná v názvoch osád, ich miestnych častí, v terénnych názvoch a podobne. Čitateľ sa dozvie, že (vtedajšie) bežné slová ako *kráľ*, *kňazic*, *princ*, *špán*, *kňaz*, *víťaz*, *zeman*, *duka*, *bán*, *beg*, *baš* ovplyvnili názvy niektorých osád, či ich častí. Ale môže sa dozvedieť aj to, prečo sa mesto *Šaľa* volá Šaľa a jej mestská časť *Veča*, ako súvisia názvy vojenských útvarov, obranných zariadení, zátarás, pozorovateľní s názvami obcí.

Veľmi zaujímavou časťou tejto knihy sú doklady na tzv. služobnícke osady na Slovensku, ktoré svedčia o vyspelej remeselnej výrobe našich predkov, dômyselnej špecializácii jednotlivých obcí, ktorá však zároveň súvisela s vyspelou organizáciou štátnej správy Veľkej Moravy. R. Krajčovič čitateľovi približuje osadné názvy typu *Voderady*, *Krškany*, *Vozokany*, *Dubokany*, *Brezolupy*, *Medovarce*, *Dvorníky*, *Brodníky*, *Tlmače*... Pomerne rozsiahlou časťou sú kapitoly o zamestnaniach ľudí, ktoré motivovali názvy osád – *bočiari*, *diažnici*, *kadári*, *dechtári*, *strhári*, *kolári*,

šindliari, kovári, povrazníci, lovci, prestavľci, psiari, psolovci, rybári, bobrovníci, rudníci, jamníci, tovarníci, otroci, slovná zásoba súvisiaca s výrobnou činnosťou – súkať, návoj, bieliť, plachta, chrt, orol, sokol, jastrab, koža, kožuch, rak, rybník, baňa, ruda, zlato, železo, olovo, ortuť, cín, sklo, soľ, huta, hámor, trh, predaj, otroci, mýto, komnata, mesto, streda, štvrток, sobota, lehota, dvor, selo, pole, úhor, pažiť, laz, seno...

Niekoľkokrát tu zaznelo, že R. Krajčovič prináša vlastné interpretácie názvov osád, ich častí, chotárov. V niektorých výkladoch sa stretáva s podobnými staršími názormi jazykovedcov a historikov, v iných sa rozchádza. Tu treba len pripomenúť, že niektoré presvedčivejšie analýzy boli publikované vo viacerých štúdiách, monografiách (najmä úzko krajovo zameraných). Osada *Sklené* pri Turčianskych Tepliciach nemá žiadnu súvislosť so sklom (napriek uvedenej pravde, že v stredoveku tu bola sklárska huta), ako to interpretuje R. Krajčovič, i keď uvádza aj to, že „názov *Sklenár* lehota (1383, 1405) bol asi preklad mena richtára Petra Glasera“ (s. 193). Osadu *Sklené* založil roku 1360 Peter Glaser syn Gerhardov, ktorý uzavrel zmluvu so zemanmi z Mútnej a zaviazal sa, že zaľudní územie Čemernej Lehoty (*Chamarna Lehota*) a že bude toto územie spravovať. Novovytvorená osada dostala názov podľa zakladateľa – *Glaserhai*, neskôr nachádzame aj poslovenčenú podobu *Sclenner lhota* (1367), *Sceclenner* (1400)²⁾. Slovenský živel na juhu Turca bol taký silný, že v bežnom jazyku preložili aj osobné meno Petra Glasera na Petra Sklenára. Jediným svedectvom nemčiny v názvoch osád zostalo apelatívum *die Stube* (= izba s kozubom) v názvoch Dolná Štubňa a Horná Štubňa. Viac nemeckých apelatív sa dochovalo v miestnej toponymii.

„Otvorenou“ interpretáciou zostáva aj pôvod ojkonyma *Senohrad*, ktorého motiváciou podľa R. Krajčovič bola „pevnejším plotom chránená trávnatá plocha na sušenie skosenej trávy, prípadne určenej na sklad sena“ (s. 216). Ak by sa takto vo všeobecnosti označovala chránená lúka, apelatívum by sa hojnejšie vyskytovalo v jazyku (a teda aj v nárečiach) a distribúcia prípadného propria (či už ako terénneho názvu alebo ojkonyma) by bola väčšia. Tento názov je však zaznamenaný len ako ojkonymum, preto sa zdá pravdepodobnejšia interpretácia M. Majtána³⁾, že názov pochádza z osobného mena *Sěmiradъ* (posesívny tvar *Sěmiradjь*, podobne ako Krajčovičove interpretácie ojkonym Sebeslavce, Sebedražie – s. 88).

Kniha R. Krajčoviča dopĺňa výklady mnohých predslovanských, slovanských i slovenských názvov na našom území, ktoré vedeckej i laickej komunite v minulosti

²⁾ J. Krško, *Hydronymia povodia Turca, Banská Bystrica* 2003, s. 25

³⁾ M. Majtán, *Toponymum Senohrad* pochádza z osobného mena *Sěmiradъ?*, *Slavica Slovaca* 30, 1995, s. 143 – 145.

ponúkli V. Šmilauer, J. Stanislav, B. Varsik, Š. Ondruš, M. Majtán a mnohí ďalší jazykovedci a historici. Mnoho Krajčovičových výkladov otvára cestu k diskusii, či polemike. Ale toto je cesta k ďalším výskumom v oblasti onomastiky, histórie i jazykovedy. Verme, že táto zaujímavá kniha sa stane výbornou pomôckou pre jazykovedcov, historikov, ale i pre mnohých nadšencov zaoberajúcich sa minulosťou vlastnej obce alebo rodného kraja.